

Joanna Joachimiak-Prażanowska

DOI 10.15290/sw.2018.18.09

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Wydział Humanistyczny

Instytut Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej

tel. +48 523411402

e-mail: joanna.j-p@wp.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9924-3306>

Kilka uwag o zjawiskach z zakresu konsonantyzmu w międzywojennej polszczyźnie północnokresowej (na przykładzie *Kuriera Wileńskiego*)

Słowa kluczowe: dwudziestolecie międzywojenne, polszczyzna północnokresowa, fonetyka, konsonantyzm

Polszczyzna funkcjonująca na terenach dawnych polskich Kresów północno-wschodnich wyraźnie odróżnia się od języka ogólnopolskiego. Ta odmienność – jak podkreśla Stanisław Dubisz – wynika „przede wszystkim z substratu języków (dialektów) wschodniosłowiańskich oraz innych niż w Polsce centralnej uwarunkowań jej rozwoju” [Dubisz 2014, 8].

Jednym z najbardziej zróżnicowanych językowo, a także kulturowo i etnicznie jest obszar Kresów zwany Wileńszczyzną. Krzyżują się tu cztery języki o różnym stopniu pokrewieństwa. Na co dzień ludność polska zamieszkująca Wilno i południowo-zachodnią Litwę posługuje się językiem litewskim – jako państwowym, a także polskim, rosyjskim i tzw. prostym (dialektem języka białoruskiego¹) [Porayski-Pomsta 1999, 9]². Jak dostrzeżga Józef Porayski-Pomsta owa „złożoność sytuacji językowej to nie tylko kwestia wielu języków, które występują na jednym wspólnym terytorium, to przede wszystkim zagadnienie polilingwizmu większości mieszkańców Litwy,

¹ Por.: [Mędelska, Sawaniewska-Mochowa 1997].

² Szerzej o współlistnieniu języków na terenach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego zob.: [Koniusz 2013, 41–42].

gdzie w sposób niemal dotykalny można rzeczywiście sprawdzić, co oznacza kontakt językowy: ów polilingwizm – zwłaszcza osób zamieszkujących na Wileńszczyźnie – jest przyczyną wielu zjawisk językowych, takich m.in. jak wzajemne wpływy poszczególnych systemów językowych, co w konsekwencji znajduje swoje odbicie w zachowaniach językowych użytkowników języków będących w kontakcie” [Porayski-Pomsta 1999, 10].

Stan kulturalnego wariantu języka polskiego na Wileńszczyźnie został już dziś dość dobrze udokumentowany³. Publikacje i liczne artykuły traktują przede wszystkim o historii tej regionalnej odmiany języka⁴, polszczyźnie powojennej⁵ i współczesnej⁶. Warto jednak odtworzyć brakujące ogniwo, spajające wiek XIX z okresem powojennym, ponieważ wiedza o polszczyźnie wileńskiej dwudziestolecia międzywojennego⁷ pozostaje nadal fragmentaryczna.

W niniejszym artykule przedstawię wybrane zjawiska fonetyczne z zakresu konsonantyzmu, występujące w języku *Kuriera Wileńskiego* w latach 1924–1939. Są to spółgłoski płynne, czyli mieszanie zakresów użycia *l* i *ł*, udźwięcznianie *s* oraz geminacja (podwajanie spółgłosek) i degeminacja, czyli brak podwojeń. Spośród ważniejszych zagadnień zaobserwowanych w badanym czasopiśmie trzeba również wymienić: dystrybucję spółgłosek twardych i miękkich (m.in. palatalizację: *Uległ* [...] *źmianie* skład *drużyny WKS* – 34/310/4⁸; *Buchnęły radośne śpiewy* – 26/180/2 lub jej brak w grupach spółgłoskowych: *Puste naczynia dzwięczą* – 36/70/7; *Smietanka musi być na wierzchu* – 28/80/5 oraz wahania *n//ń*: *Okoliczne goścince* [...] *są zalane* – 32/80/4; [...] *spodeńki są za ciasne* – 34/180/4), dystrybucję spółgłosek zębowych i dziąsłowych (m.in. spółgłoskę *š* jako odpowiednik ogpol. *s*: [...] *szmalec wieprzowy* [...] – 24/43/4, spółgłoskę *s* na miejscu ogpol. *š*: *On nie mieska w chacie* [...] – 37/260/5, spółgłoskę *ž* jako odpowiednik ogpol. *z*: [...] *był zupełnie pijanym* [...] – 26/250/4, spół-

³ Zob. bibliografie, sporządzone przez Zofię Sawaniewską-Mochową [1991, 223–254; 1995, 265–282] oraz Jolantę Mędelską [MędJP II 2000, 617–649; MędJP-III (1) 2004, 1024–1071].

⁴ Por. również niektóre ważniejsze opracowania: [Turska 1930], [Trypućko 1955], [Trypućko 1957], [Kurzowa 1993].

⁵ Zob. m.in. monografie: [Mędelska 1993], [MędPW 1999], [MędJP II 2000], [MędJP-III (1) 2004].

⁶ Por. też opracowania: [Dawlewicz 2000], [Masoć 2001] oraz artykuły: [Nagórko 1992], [Sordyl, Witkowski 1993].

⁷ Por. m.in. pracę z tego okresu: [Szwed 1931] oraz artykuły: [Nitsch 1925]; [Turska 1930]; [Sykulski 1935/36]. Zob. także artykuły współczesnych badaczy dotyczące dwudziestolecia międzywojennego, m.in.: [Joachimiak-Prażanowska 2010], [Joachimiak-Prażanowska 2013].

⁸ Cyfry w tym zapisie oznaczają kolejno: rok wydania *Kuriera Wileńskiego*, numer, stronę.

głoskę *z* na miejscu ogpol. *ž*: [...] *wykradli bizuterję* – 24/69/3, spółgłoskę *č* jako odpowiednik ogpol. *c*: [...] *wokół porozrzuczana słoma* [...] – 32/180/3, spółgłoskę *c* na miejscu ogpol. *č*: *Taki to był cłowiek* – 37/200/4), a także mieszanie spółgłosek szumiących i ciszących (m.in. spółgłoskę *š* jako odpowiednik ogpol. *ś*: [...] *przyszlą swe delegacje* [...] – 29/90/1, spółgłoskę *š* na miejscu ogpol. *š*: [...] *przyšli profesorowie* [...] *mają poważne wątpliwości* – 24/124/4, spółgłoskę *ž* jako odpowiednik ogpol. *ž*: [...] *wspomniałem tylko pobieżnie* [...] – 37/1/2, spółgłoskę *ž* na miejscu ogpol. *ž* w grupach spółgłoskowych: [...] *coś belkotał niewyraźnego* – 35/140/5). Ze względu na brak miejsca przedstawiam tu tylko część wyekscerpowanego materiału. W minimalnym zakresie prezentuję też konteksty, które ilustrują funkcjonowanie danej cechy fonetycznej.

Po materiał językowy sięgnęłam do gazety codziennej, ukazującej się w stolicy Kresów północno-wschodnich w dwudziestoleciu międzywojennym. Założycielem i pierwszym jej redaktorem był Aleksander Kleczkowski.

Kurier Wileński jako organ miejscowej prasy „[...] należał do grona trzech największych dzienników wileńskich, kreujących opinię społeczną. Na jego łamach łatwo odnaleźć echa wszystkich najważniejszych wydarzeń artystycznych i kulturalnych. Recenzje i sprawozdania z teatrów i sal koncertowych, anonse spotkań kulturalnych, dyskusji, wystaw itp. Jako dziennik społeczno-polityczno-kulturalny ograniczał się wprawdzie głównie do roli informacyjnej, nie stronił jednakże od podejmowania dyskusji i polemik w kwestiach spornych. Redakcja zamieszczała artykuły i felietony krytyczno-literackie, prezentowała sylwetki znanych twórców literatury, jak i artystów plastyków” [Janik, Jarowiecki 2004, 79].

Z badanego czasopisma okresu międzywojennego wynotowałam te formy wyrazowe, których postać graficzna nie była akceptowana przez ówczesne źródła normatywne. Mogła zatem odzwierciedlać lokalną wymowę, specyficzną na tle ogólnopolskim. Zgromadzone osobliwości fonetyczne zostały zaczerpnięte z prasy, czyli z tekstów drukowanych, a nie z języka mówionego. Jak pisze Jolanta Mędelska: „Fakt ten może rodzić wątpliwości co do podłoża wynotowanych zmian. Brakuje mianowicie pewności, czy specyficzna postać graficzna odzwierciedla rzeczywistą wymowę danej formy, czy też świadczy jedynie o zastosowaniu osobliwej grafii. Całkowite wyeliminowanie tego rodzaju wątpliwości jest niemożliwe, jednak prezentacja materiału na szerokim tle porównawczym, zarówno ogólnopolskim, jak i północnokresowym, powinna pomóc w rozwiązaniu znacznej ich części” [Mędelska 2000, 14]. Mając powyższe na uwadze, omawiając wybrane zagadnienia fonetyczne z zakresu konsonantyzmu, informuję o wcześniejszych zapisach w języku

ogólnopolskim. Sprawdzam, czy zjawisko nie występowało na Kresach północno-wschodnich już dawniej lub obecnie. Prezentuję także poświadczenia żywotności danej cechy w powojennej polszczyźnie wileńskiej (radzieckiej). Poczynione obserwacje podaje w postaci krótkich podsumowań.

W artykule prezentuję zatem spółgłoski płynne, udźwięcznianie *s* oraz geminaty. Pomijam zaś zjawiska dotyczące palatalizacji i dyspalatalizacji spółgłosek oraz wahania w doborze spółgłosek szeregu szumiącego, syczącego i ciszącego. W badanym materiale odznaczały się one stosunkowo dużą frekwencją i zostały szczegółowo opisane w innym miejscu.

Spółgłoski płynne

Mieszanie zakresów użycia *l* i *ł*

a) *ł* jako odpowiednik ogpol. *l*

– *Kraszewski błednie wobec nowej sily Sienkiewicza* [...] – 24/125/3; [...] *nic prócz chleba i wody do ust nie brał* – 26/230/2; *Kto dał prawo panu krytykowi* [...] *nazywać mnie „reklamującym się dyktantem”* – 25/200/4; [...] *flota bałtycka* – 24/3/3; *Fłota powietrzna* [...] – 39/300/1; [...] *ideologia białoruska* – 38/180/6; *Na środku nawy głównej* [...] *symboliczny katafalk* [...] – 29/160/2; [...] *za kratą kłatki* [...] – 24/1/4; [...] *odezwałem się o koleżeństwie w pracy* [...] – 24/129/3; *Pośród* [...] *holdów Państw i przyjęć u królów* – 38/110/4; *Wiek 18–24 lat względnie 26 lat* [...] – 24/33/2; *Owacje* [...] *w Londynie* – 30/180/1; *Do nauczyciela muzyki przychodzi* [...] *jegomość* – 38/340/4; *Nieprzekraczalny wiek 50 lat życia* – 29/200/4; *Oddzielne plaże – męska i damska* – 25/120/1; *Na terenie ogólnoeuropejskiego porozumienia* [...] – 24/144/2; *Lokatorzy opuścili lokal* [...] – 24/30/3; *Płotło się to i sypało, przecinając i płącząc* [...] – 27/1/4; *Co kosztuje wiza Polska?* – 24/127/3; [...] *Polska* [...] *wkracza w nowy okres* [...] – 25/190/2; [...] *skierowano do szkół polskich* [...] – 26/70/3; [...] *skonfiskowano „Nasz Przegląd”* [...] – 30/190/2; [...] *krzewy przydrożne zlewały się* [...] *z nisko rozścielającym się puchem śnieżnym* – 24/120/2; *Policja aresztowała mściwą małżonkę, która* [...] *przyznała się do wychłostania* [...] *rywalki* [...] – 24/36/4; [...] *wynajmuje się sałę w* [...] *domu ludowym* [...] – 29/170/3; *Rząd organizuje specjalną wycieczkę* [...] – 25/130/2; [...] *w kabarecie stołikowym* [...] – 24/54/2; *W szkole nie ma większej sali* [...] – 29/170/3; [...] *Ministerstwo ustala* [...] *warunki* [...] – 39/10/6; [...] *w Witnie* [...] – 24/130/6; *Właściciel otrzymał 548.450 franków* – 24/11/2; *Wołalbym, żeby zamęż wyszły* [...] – 31/120/2; [...] *nie ma już prawdziwej wołności słowa* – 29/180/1; [...] *miasto było jedynie współnikiem* [...] – 39/260/4;

Miasto [...] jest [...] załane wodą – 31/100/2; [...] *nie ma [...] bardziej zamysłonego narodu...* – 27/1/4;

b) *l* jako odpowiednik ogpol. *ł*:

– [...] *policja aresztowała* – 24/72/3; [...] *rząd czyni wysiłki stworzenia związku balkańskich państw* [...] – 24/147/2; [...] *wyjeżdża na konferencję państw Bałtyckich* – 39/290/2; [...] *państwa bałtyckie* [...] – 25/90/1; [...] *nad Bałtykiem* – 25/90/1; *Hutchinson był to rezydent* [...] – 29/200/4; „*Kur. Wil.*” *powinien byłby umieścić to „oświadczenie”* – 24/129/2; [...] *w programie nie było* – 25/200/4; *Cala sprawa jest* [...] *w stadjum dyskusji* – 26/240/3; *Ostrze mowy zwrócone było przeciwko inżynierowi [...], którego mec. [...]* *chłostał ciężką ironją* – 25/80/3; *Do sprzedania 37 mtr. kamieni* [...] *na cokół* – 32/110/4; [...] *masy obywateli działają bez [...]* *przerwy* – 39/250/1; [...] *przystępuje do działania* – 39/90/1; *List ten nadszedł z głuchej prowincji* – 37/120/3; [...] *odpowiednio ujęła rolę słodkiej, głupawej* [...] *Meli* [...] – 35/80/5; [...] *węgiel* [...] *pali się na haldach* [...] – 24/34/1; [...] *36 ilustrow. kart do wróż. i kabaly zł 1* – 24/106/6; *Zebrańnię kapituły orderu „Polonia Restituta”* – 24/107/3; [...] *zwróciła się do kapłana* [...] – 35/20/6; [...] *włączyć się do kolchozów* [...] – 30/190/3; [...] *zaświadczenie* [...] *Kółka Rolniczego* [...] – 26/180/4; *Wesołe doliny* [...] *opłynięte* [...] *zielenią łak* [...] – 30/240/3; [...] *terytorjum Lotwy* [...] – 29/170/4; *Potężny trójgłós miłości* [...] – 27/30/4; [...] *Zrzeszenie Producentów Nabiału* [...] – 39/150/8; *Silna nawalnica nawiedziła* [...] *wybrzeże* [...] – 33/320/1; [...] *znaleziono podrzutka plci męskiej* – 25/170/4; *A z drugich sportów to jest* [...] *krokieta, plotki* [...] *i narty* [...] – 31/170/2; [...] *patrzac spod plovej czupryny* – 37/260/5; [...] *połączenie kolejowe* [...] – 29/40/1; [...] *pracując za połowę ceny* – 29/150/2; [...] *w pierwszej połowie XIX stulecia* [...] – 24/124/2; *W południe* [...] – 24/112/2; *Pomyślal* [...] *i zrobiło mu to przyjemność* [...] – 29/160/3; *Na ścianie wisiały portrety* [...] *pralata* [...] – 24/130/3; [...] *stał się jednym z najważniejszych przemyslowców* [...] – 30/300/1; [...] *rozpoczął się pierwszy bieg* [...] – 29/200/3; *Dobrze grali skrzydłowi* [...] – 36/170/5; [...] *umiejących się posługiwać słowem drukowanem* [...] – 25/170/4; [...] *złudnym fajerwerkiem słów* [...] – 29/220/1; *Przypuszczenia* [...] *okazały się słuszne* – 35/150/2; [...] *co stało się z łupem bandy* – 24/112/1; [...] *stosowały z powodzeniem podwójną zmianę* [...] – 24/4/3; *Za szczegółową przepowiednię* [...] *opłata od 2 zł* – 33/200/4; [...] *co do szczegółów* [...] – 24/35/4; [...] *zwiedził szkołę pielęgniarską* [...] – 29/170/4; *Nie upłynęło paru minut, gdy* [...] *rozległ się krzyk* [...] – 34/140/9; [Zarzuty] *Egipt uznał za nieuzasadnione* – 29/20/4; [...] *stado owcze, pachnące welną* [...] – 27/1/4; [...] *film*

„gangsterowski” na **wesolo** – 39/80/6; [...] wśród urzędników tej centralnej **władzy** [...] – 26/150/2; *Rzadka i wyblakła nać kartofli* – 29/150/2; [Mleko] *kot wychleptał w jednej chwili* – 24/8/2; [...] *wygląd [...] przybyłej, jak i recepta wydały się aptekarzowi podejrzone* – 35/150/2; [...] **wyjechał do Kowna** – 28/160/1; „**Zaczęła się rewolucja**” – 34/60/1; *Na wyróżnienie zasługuje* [...] – 26/240/4; [...] *śledzenie złodziei* [...] – 24/47/4; *Śledzie* [...] *będą clone po 16 złotych od beczi* – 35/60/6; [...] **zostało postanowione** [...] – 24/121/3; [...] **zostały wyrządzone olbrzymie szkody** [...] – 36/250/7; [...] *nosiły się z zamiarem zwolania* [...] *kongresu* [...] – 33/110/2.

Wahania *l // ł* występowały jeszcze w XIX-wiecznym języku ogólnopolskim. Na Kresach północno-wschodnich⁹ – pod wpływem obcych systemów fonetycznych – do zmian dochodziło częściej (zob. MędJP-II 43¹⁰). Substytucje *l // ł*, bardzo wyraziście odzwierciedlone w „Kurierze Wileńskim”, mogły być pozostałością po ubiegłowiecznym stanie ogólnopolskim, mogły też występować pod wpływem obcym (zarówno fonetycznym, jak i leksykalnym, por. postaci: *flota, ideologia, katafalk, Londyn, sala, cokol* i ich białoruskie oraz rosyjskie odpowiedniki: *флот, ідэалогія, катафалк, Лондан, зала, цокаль; флот, идеология, катафалк, Лондон, зал, цокол*). Liczne formy z osobliwym *ł* w pozycji przed spółgłoską czy samogłoską nieprzednią mogły odzwierciedlać litewskie nawyki wymawianiowe.

Wahania *l // ł* znalazły odbicie także w powojennej prasie wileńskiej. Ujawniły się w innych słowoformach i zaznaczyły się słabiej niż w „Kurierze Wileńskim” (zob. MędJP-II 43–44 i MędJP-III 72–74; por. też w MędPW 31–32 zaledwie dwa przykłady¹¹ z tużpowojennej „Prawdy Wileńskiej”).

W „Kurierze” z lat 20. dostrzeżono 64 postaci z osobliwą spółgłoską płynną, natomiast w rocznikach z lat 30. wystąpiły 34 takie formy.

Udźwięcznianie *s*

– [...] *latem tłumy chętnie wchłaniają ten balsam miast wieku XX-go* – 24/124/4 i 30/60/4¹²; [...] *w celach defenzywnych* – 33/260/2; [...] *przygotowuje pierwszą tranzakcję* – 39/20/2.

⁹ Zdaniem Alicji Pihan-Kijasowej jest to „cecha występująca u wielu autorów kresowych” [Pihan-Kijasowa 1999, 35].

¹⁰ Rozwiązanie wprowadzonych skrótów zamieszczam na końcu artykułu.

¹¹ Oba ilustrują tylko zamianę *l* na *ł*, poświadczeń odwrotnych nie zanotowano.

¹² W takiej postaci notuje SL (z odsył. do *balsam*). Przed jej używaniem ostrzega Julian Szwed [Szwed 1931, 12]. Na Kresach północno-wschodnich mógł to być rusycyzm: *бальзам*.

Udźwięcznianie *s* (po *li n*) w wyrazach obcego pochodzenia obserwowano w tych regionalnych odmianach polszczyzny, które znajdowały się pod wpływem języka niemieckiego (zob. MęJP-III 75). W „Kurierze Wileńskim” cecha ta odzwierciedliła się niezbyt wyraziście, podobnie było w wojennej prasie wileńskiej (MęJP-III 75–76¹³).

Z lat 20. pochodzi jeden przykład, z lat 30. – 3 przykłady.

Geminaty

A. Podwajanie spółgłosek

a) w wyrazach obcych:

– Przez **assocjacje** [...] – 24/142/2; Najlepszy **assortyment** futer [...] – 24/118/1; Zastaliśmy profesora nad **assyryjskimi** mapami – 24/124/4; **Dessent** jest [...] trudniejszy niż obrona – 39/171/1; Dyskusja o tem stałaby się jałową **dySSERTacją** akademicką – 24/129/3; [...] to wspomnienie, w **essencji** swej właściwie martwe [...] – 26/100/1; [...] **Finnowie** lubią porządek [...] – 39/169/5 oraz 39/290/2 (4 razy), 39/300/1, 39/110/4; **Gaffa** „Dz. Nar.” polega na założeniu, że [...] – 35/250/2; [...] popełnili znów [...] „**gaffe**” – 39/60/1; [...] kwitły pośród skał [...] szafirowe oczy Tatr: **gen-cjanny** – 39/1/3; [...] w **halli** miejskiej [...] – 24/107/4; – **Hallo, hallo** [...] – 33/50/2; Polacy na ryskim **hippodromie** – 36/250/7; Jako młodzieńca dziewczyna przeżyła **insurrekcję** [...] – 37/20/6; [...] intrygi **kamarylli** dworskiej Francji [...] – 28/230/4; [...] **kollektywizm** gospodarczy [...] – 29/150/1; [Student] odwala **kollokwia** – 31/280/1; [...] musi przeprowadzić **korrektę** [...] – 27/120/2; Posel niemiecki u **minnistra** Zaleskiego – 29/240/2; Duży wybór [...] **nesseserów** – 29/290/1; [...] w **passażu** [...] miał miejsce [...] wypadek – 34/240/2; [...] choroba **passywnego** bilansu [...] – 28/200/4; [...] okazja taniego kupna [...] **pullowerów** [...] – 28/260/4; **Nasiona** koniczyń [...], **seradelli** [...] – 26/70/1; **Łubiny** [...] oraz **seradelle** poleca Zygmunt Nagrodzki – 27/120/4; [...] specjalnie skonstruowany **stopper** [...] – 36/30/7 (2 razy); [...] staje się [...] wchłaniającą **suggestywnie** w siebie słowa mówcy – 29/210/1; jedenaście razy wystąpiła postać **tonna** ([...] 600 czołgów [...] mających po 70 **tonn** wagi – 39/250/2 oraz 24/6/2, 26/180/1, 27/20/4, 28/10/2 (2 razy), 28/20/3 (4 razy), 28/230/4, 29/20/2, 30/90/4, 31/60/3, 35/10/5);

¹³ Przykłady udźwięczniania *s* wystąpiły dopiero w latach 1960–1979 (m.in. właśnie *balzam* i *defenzywa*).

b) w wyrazach rodzimych:

– [...] *wbiegł na podwórko przyległej kamiennicy* – 35/330/8; *Kuppił tombakowe obrączki* [...] – 33/180/4; [...] *wypadki potoczą się z piorunującą szybkością* – 39/250/1; [...] *nie powinnięś wypowiadać abonamentu* [...] – 38/200/5; *Rycerska to stannica* [...] – 33/310/2.

Redaktorzy *Kuriera Wileńskiego* zapisywali podwójnie głównie spółgłoski w wyrazach obcego pochodzenia, czyli być może zgodnie z dawną, nieaktualną zasadą polskiej ortografii (zob. MędJP-II 45). Jednocześnie niemal wszystkie postaci osobliwe mają odpowiedniki w formach graficznych wyrazów rosyjskich: *алло, ассоциация, ассортимент, ассирийский, диссертация, финн, колоковциум, ипподром, коллективизм, корректура, несессер, пассаж, пассивный, сераделла, стоппер, тонна*, mogły więc pojawiać się pod ich wpływem. Jednak tylko nieliczne z tych rosyjskich postaci odzwierciedlają rzeczywistą wymowę geminaty (między samogłoskami po sylabie akcentowanej): *сераделла, стоппер, тонна*. Tak więc spółgłoski zdwojone w wyrazach obcych to raczej zakłócenia graficzne, a nie fakty wymowy. Niemniej trzeba też rozważyć możliwość wystąpienia tzw. literalnej wymowy, tj. wymowy zgodnej z formą graficzną. Zjawisko to obserwuje się współcześnie u inteligencji wileńskiej „niepewnej poprawności swojej fonetyki”¹⁴. Natomiast wypadki podwajania geminat w wyrazach rodzimych odzwierciedlają znamienne cechę fonetyki północnokresowej, ukształtowaną pod wpływem języka białoruskiego (dla którego geminacja jest charakterystyczna) lub – wskutek przesady poprawnościowej – pod wpływem języka litewskiego (w którym nie ma spółgłosek zdwojonych).

W powojennej prasie wileńskiej zjawisko podwajania spółgłosek wystąpiło w mniejszym natężeniu (było jednak zauważalne w tużpowojennej *Prawdzie Wileńskiej*¹⁵). Osobliwa geminacja dotyczyła – podobnie jak w *Kurierze Wileńskim* – głównie wyrazów obcych. Tylko jedna postać ujawniła się w obu źródłach: *tonna* (zob. MędJP-II 44–45 i MędJP-III 77–78).

W *Kurierze* z lat 30. liczba postaci osobliwych nieznacznie się zmniejszyła (lata 20-te – 27 przykładów, lata 30-te – 26).

¹⁴ Zob. [Dwilewicz 1999, 145].

¹⁵ Zob. MędPW 32.

B. Brak ogólnopolskich podwojeń

a) w wyrazach obcych:

– [...] *nie mógł się pogodzić z taką inowacją*¹⁶ [...] – 29/60/2 oraz 24/43/3, 29/60/2, 29/150/2, 30/280/3, 33/70/2, 34/190/1, 34/90/2, 37/200/4, 39/90/3; [...] *dar naracyjny* [...] – 25/190/2; *Steroryzowane-mu St. zrabowano skrzynię* [...] – 24/46/3; [...] *teroryzowanie właścicieli* – 30/110/2; [...] *teroryzuje miasto* – 39/20/6;

b) w wyrazach rodzimych:

– [...] *postawiona zostanie bezwłocznie* [...] – 39/90/4; [...] *ludność prawosławna Wilna oraz inowiercy* [...] – 39/20/4; *Miłość mężczyzny czyni z kobiety męczeńcę* – 26/260/3; [...] *majątek towarzystwa nie został podany kontroli* [...] – 24/6/1; [...] *kobiety [...] się rozuchwałyły* [...] – 39/171/6; *Na łóżku ze zwykłym sienikiem brakowało poszewek* [...] – 37/200/4; *Zjazd uczeń szkoły handlowej* – 29/110/3 oraz 24/135/3, 26/60/4, 28/50/6, 28/80/8, 29/120/2, 30/1/2, 30/200/4, 31/210/4, 34/70/2, 35/240/6, 36/80/7 (2 razy), 36/140/4 (2 razy), 37/301/4, 38/220/8, 39/20/7, 39/37/4 (2 razy), 39/38/5, 39/130/5, 39/140/3, 39/160/3, 39/171/6, 39/290/3; [...] *domagał się uchylecia uniewinającego wyroku* [...] – 38/330/5; [...] *proszą o uniewinienie* [...] – 25/80/3; *Chonowicza zaś uniewiniono* – 26/4/4; [Przeor] *udał się z zakonikami do pałacu* [...] – 26/230/2.

O występowaniu zjawiska degeminacji w języku ogólnopolskim źródła nie informują, natomiast na Kresach północno-wschodnich notuje się je od początków XVII w. [Kurzowa 1993, 109]. Ściąganie geminat towarzyszy osobliwemu podwajaniu spółgłosek, jest jego odwrotnością, zatem u podłoża tego zjawiska leżą te same przyczyny: wpływ litewski i białoruski (zob. wyżej).

W przeciwieństwie do osobliwej geminacji degeminacja ujawniała się częściej w wyrazach rodzimych niż w zapożyczeniach. Jej fonetyczny, a nie graficzny charakter jest bardziej prawdopodobny. Dochodziło do ściągania *dd*, *nn*, *zz* – tak jak wcześniej na Kresach północno-wschodnich – w przedrostkach i przyrostkach (wyjątek: *inowiercy*¹⁷). Trzy formy rodzime mają odpowiedniki z pojedynczą spółgłoską w języku rosyjskim: *унове́рец*, *мученица* i *ученица*.

¹⁶ MASO notuje jeszcze z jednym *n* (*inowacja*), ale odsyła do *innovacja*; w SO *innovacja* z ostrzeżeniem: *nie inowacja*.

¹⁷ Jest to raczej ślad starszej normy ortograficznej (w MASO mamy jeszcze obie formy, w SO – ostrzeżenie: *nie innowierca*).

W powojennej prasie wileńskiej zagadnienie ściągania geminat odznaczało się mniejszą frekwencją niż w *Kurierze Wileńskim* (było jednak zauważalne w tużpowojennej *Prawdzie Wileńskiej*¹⁸). Powtarzały się w niej dwie postaci osobliwe znane z okresu międzywojennego: *inowacja* i *uczenica* (zob. MędJP-II 45–46 i MędJP-III 78–79).

W latach 30. osobliwe ściąganie geminat ujawniało się w badanej gazecie częściej niż w latach 20. (33 wystąpienia wobec 17). Zapewne w jakimś stopniu był to skutek przesady poprawnościowej.

Wnioski

W międzywojennym *Kurierze Wileńskim* wystąpiło ogółem 7 zjawisk mogących odzwierciedlać regionalną wymowę z zakresu konsonantyzmu. W niniejszym artykule szczegółowo omówiono 4 zagadnienia. Niemal wszystkie uznawane są za charakterystyczne dla polszczyzny Kresów północno-wschodnich już od kilku stuleci.

Dostrzeżone na łamach badanej gazety cechy fonetyczne w większości odznaczały się dużą frekwencją tekstową. Najsilniej uwidoczniły się spółgłoski płynne, mianowicie mieszanie zakresów użycia *l* i *ł* (łącznie 98 poświadczeń). Podwajanie geminat zarówno w wyrazach obcych, jak i rodzimych, poparte zostało 53 przykładami, zaś degeminacja – 50 poświadczeniami. Słabo zaznaczyło się tylko udźwięcznianie *s* (po *l* i *n*) w wyrazach obcych. Zjawisko to nie jest jednak zaliczane do dawnych fonetyzmów północnokresowych.

Zgromadzone zagadnienia z zakresu konsonantyzmu różniły się także pod względem frekwencji tekstowej w poszczególnych okresach, co ukazuje diagram na następnym stronie.

Porównując omawiane w niniejszym artykule zjawiska fonetyczne odzwierciedlone w początkowych rocznikach *Kuriera Wileńskiego* (lata 1924–1929) z cechami tego czasopisma drukowanego w latach 30. dwudziestolecia międzywojennego można stwierdzić, że wraz z upływem czasu frekwencja tekstowa regionalizmów fonetycznych zmniejszyła się. Tylko dwa zagadnienia (ściąganie geminat oraz udźwięcznianie *s*: po *l* i *n*) uwidoczniły się nieco silniej w rocznikach okresu późniejszego. Taki stan rzeczy nie powinien dziwić w latach odzyskania przez Polskę niepodległości, czyli w czasie wzrostu troski o czystość i poprawność języka polskiego.

¹⁸ Zob. MędPW 32–33.

Frekwencja badanych osobliwości spółgłoskowych w latach 20. oraz 30. dwudziestolecia międzywojennego¹⁹

Wyekscerpowane fonetyczne fakty językowe z obu okresów międzywojnia, uszeregowane w kolejności malejącej, przedstawiono w postaci list rangowych.

Ranga pod względem frekwencji zjawisk spółgłoskowych we wcześniejszym okresie

Cecha	Frekwencja tekstowa Lata 1924–1929
Mieszanie zakresów użycia <i>l</i> i <i>ł</i> – <i>l</i> jako odpowiednik ogpol. <i>ł</i>	38
Podwajanie spółgłosek	27
Mieszanie zakresów użycia <i>l</i> i <i>ł</i> – <i>ł</i> jako odpowiednik ogpol. <i>l</i>	26
Brak ogólnopolskich podwojeń	17
Udźwięcznianie <i>s</i>	1

¹⁹ Zagadnienia spółgłoskowe podano w takiej kolejności, w jakiej zostały opisane w tym artykule.

Ranga pod względem frekwencji zjawisk spółgłoskowych w późniejszym okresie

Cecha	Frekwencja tekstowa Lata 1930–1939
Brak ogólnopolskich podwojeń	33
Podwajanie spółgłosek	26
Mieszanie zakresów użycia <i>l</i> i <i>ł</i> : – <i>l</i> jako odpowiednik ogpol. <i>ł</i>	24
Mieszanie zakresów użycia <i>l</i> i <i>ł</i> : – <i>ł</i> jako odpowiednik ogpol. <i>l</i>	10
Udźwięcznianie <i>s</i>	3

W ekscerpcie zwraca uwagę największy udział wystąpień jednostkowych. W grupie najczęściej poświadczanych fonetyzmów północnokresowych mamy postaci: *uczenica* (27 wystąpień), *tonna* (15) oraz *inowacja* (10). Reprezentują one zjawiska geminacji (podwajania spółgłosek) i degeminacji (braku podwojeń).

Trzeba podkreślić, że zagadnienia z zakresu konsonantyzmu wypisane z *Kuriera Wileńskiego* odzwierciedliły się także w prasie wileńskiej wydawanej tuż po II wojnie światowej, jednak w nieco mniejszym natężeniu. Co ciekawe, nie wystąpiło tam zjawisko zamiany *ł* na *l*.

Źródła

„Kurier Wileński” (1924–1939)

Wykaz skrótów

- MASO – Michała Arcta Słownik ortograficzny, 1934, Warszawa.
- MędJP-II – Mędelska J., 2000, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*. T. II. *Lata 1945–1959*, Bydgoszcz.
- MędJP-III – Mędelska J., 2001, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*. T. III. *Lata 1960–1979*. Cz. I. *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz.
- MędJP-III (1) – Mędelska J., 2004, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*. T. III. *Lata 1960–1979*. Cz. II. *Słownictwo, wyrazy*, Bydgoszcz.

- MędpW – Mędelśka J., 1999, *Język „Prawdy Wileńskiej”*. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny, Bydgoszcz.
- SL – Linde S. B., 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa.
- SO – Szober S., 1937, *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku!*, Warszawa.

Literatura

- Dawlewicz M., 2000, *Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie*, Warszawa.
- Dubisz S., 2014, *Sytuacja języka polskiego na Litwie, Ukrainie i Białorusi*, „Poradnik Językowy” nr 7 (716), s. 7–20.
- Dwilewicz B., 1999, *Polshczyzna inteligencji wileńskiej wobec gwar północnokresowych*, „Acta Baltico-Slavica” XXIV, s. 143–150.
- Janik M., Jarowiecki J., 2004, „*Kurier Wileński*” (1924–1939), „Rocznik Historii Prasy Polskiej” t. VII, z. 2 (14), s. 77–96.
- Joachimiak-Prażanowska J., 2010, *Rusycyzmy w „Kurierze Wileńskim” (1925–1939)*, Acta Baltico-Slavica” XXXIV, s. 121–145.
- Joachimiak-Prażanowska J., 2013, *Wybrane zagadnienia składni regionalnej w polszczyźnie „Kuriera Wileńskiego” z lat 1924–1939*, „Acta Baltico-Slavica” XXXVII, s. 543–563.
- Koniusz E., 2013, *Współistnienie języków na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w świetle prac Jana Karłowicza*, „Acta Baltico-Slavica” XXXVII, s. 41–51.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa.
- Masojć I., 2001, *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Mędelśka J., 1993, *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*, Bydgoszcz.
- Mędelśka J., Sawaniewska-Mochowa Z., 1997, *Język polski na Litwie*, [w:] Dubisz S. (red.), *Język polski poza granicami kraju*, Opole, s. 45–68.
- Nagórko A., 1992, *Wpływy rosyjskie na język polskiej inteligencji wileńskiej*, [w:] Kubiak H., Paleczny T., Rokicki J., Wawrykiewicz M. (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Warszawa – Wrocław – Kraków, s. 139–147.
- Nitsch K., 1925, *Język polski na Wileńszczyźnie*, „Przegląd Współczesny” nr 33, s. 25–32.
- Pihan-Kijasowa A., 1999, *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku. Fonetyka*, Poznań.

- Porayski-Pomsta J., 1999, *O potrzebie badań nad sytuacją językową na dawnych kresach polskich*, [w:] Porayski-Pomsta J. (red.), *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie. Materiały sympozjum „Socjo- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji językowej w Wilnie i na Wileńszczyźnie”*. Warszawa 16–18 października 1997 roku, Warszawa, s. 9–16.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 1991, *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej*, [w:] Rieger J., Werenicz W. (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VI, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 223–254.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 1995, *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989–1993 (z uzupełnieniami do roku 1988)*, [w:] Rieger J. (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VIII, Warszawa, s. 265–282.
- Sordyl J., Witkowski W., 1993, *Elementy obcojęzyczne w polszczyźnie „Czerwonego Sztandaru” i „Kuriera Wileńskiego” (1989–1990)*, „*Slavia Orientalis*” XLII, s. 346–349.
- Sykulski J., 1935/36, *Spostrzeżenia nad błędami językowymi młodzieży szkolnej w Słonimie*. „*Poradnik Językowy*” nr 1, s. 9–11.
- Szwed J., 1931, *Mów poprawnie! Słownik błędów językowych*, Wilno.
- Trypućko J., 1955, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, T. I, Uppsala.
- Trypućko J., 1957, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, T. II, Uppsala.
- Turska H., 1930, *Język polski na Wileńszczyźnie*, [w:] Turska H. (red.), *Wilno i Ziemia Wileńska*, t. I, s. 219–225, Wilno.

A FEW PHENOMENA RELATING TO THE CONSONANT SYSTEM
IN THE INTER-WAR NORTH BORDERLAND POLISH LANGUAGE
(BY THE EXAMPLE OF “KURIER WILEŃSKI”)

S U M M A R Y

Key words: the interwar period, northern Polish language, phonetics, consonantalism

In the given article one finds selected phonetic phenomena relating to the consonant system functioning in the inter-war north borderland Polish language, namely: liquid consonant, that is *l* and *ł* usage mixing, *s* voicing and gemination (consonant geminating) and degemination, that is the lack of gemination.

All annuals of *Kurier Wileński* have been explored, the annual published in the capital of Vilnius region in the period 1924–1939 and addressed to the whole Polish society.

The analysis of the language sample has proved that the gathered phonetisms are thought to have been characteristic for Polish language of north and east Borderland for a few centuries. Liquid consonants (*l* and *ł*) have proved to be of highest test frequency in the studied newspaper.